

ДО ПИТАНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ НА ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ТА ЗАКАРПАТТІ У 1918-1939 РОКАХ

ON ISSUES OF THE UKRAINIAN STATE IN THE WESTERN UKRAINIAN LANDS AND TRANS-CARPATIA IN THE YEARS 1918-1939

Святоцька В.О., д.ю.н.,

доцент кафедри теорії права та конституціоналізму
Національний університет «Львівська політехніка»

Дана наукова стаття присвячена питанням виникнення української державності на західно-українських землях у 1918-1939 рр. Аналізуються історичні причини, місцеві та політичні передумови активізації українських національно-визвольних сил на території Східної Галичини та Закарпатті. Результатом стало утворення українських державних формувань на територіях Польщі, Угорщини, Чехо-Словацької Республіки. Автор досліджує в хронологічному порядку події утворення, законодавчого оформлення, діяльності та придушення Західно-Української Народної Республіки, Гуцульської Народної Ради, Підкарпатської Русі та Карпатської України. Це були різні по формі та змісту державні утворення (ЗУНР, народна рада в межах певної території, автономна область у складі федеративної держави, самостійна президентська республіка), але всі вони були створені як результат волевиявлення українського населення в місцях його компактного проживання. Це була, в тому числі, реакція на гноблення зі сторони так званих великих націй. І хоч всі державні формування були придушені в результаті кривавих подій, їх роль та значення для становлення державної самостійності та незалежності сьогоденної України є визначною.

За результатами аналізу робляться висновки про історичний досвід боротьби українського народу за незалежність на західно-українських землях та його вплив на формування ідеї Соборності Української Держави. Сформульовано висновки про значний вплив зовнішньо-політичних подій в Центрально-Східній Європі в 1918-1939 рр. та відсутність підтримки міжнародних організацій на утворення і придушення українських національних державних утворень.

Ключові слова: етнічні межі українських земель, українська державність, ЗУНР, Карпатська Україна, Гуцульська Народна Рада, становлення української державності на західно-українських землях.

This scientific article is devoted to the issue of the emergence of Ukrainian statehood in the western Ukrainian lands in 1918-1939. The historical reasons, local and political prerequisites for the activation of the Ukrainian national liberation forces in the territory of Eastern Galicia and Transcarpathia are analyzed. The result was the formation of Ukrainian state formations on the territories of Poland, Hungary, and the Czechoslovak Republic. The author examines in chronological order the events of the formation, legislation, activity and suppression of the Western Ukrainian People's Republic, Hutsul People's Council, Subcarpathian Rus and Carpathian Ukraine. These were different state formations in form and content (ZUNR, people's council within a certain territory, an autonomous region within a federal state, an independent presidential republic), but all of them were created as a result of the expression of the Ukrainian population in the places of its compact residence. This was, among other things, a reaction to oppression by the so-called great nations. And although all state formations were suppressed as a result of bloody events, their role and significance for the formation of state independence and independence of modern Ukraine is significant.

Based on the results of the analysis, conclusions are made about the historical experience of the struggle of the Ukrainian people for independence in the western Ukrainian lands and its influence on the formation of the idea of the Ukrainian State Council. Conclusions are formulated about the significant impact of foreign political events in Central-Eastern Europe in 1918-1939 and the lack of support from international organizations on the formation and suppression of Ukrainian national state entities.

Key words: ethnic borders of Ukrainian lands, Ukrainian statehood, ZUNR, Carpathian Ukraine, Hutsul People's Council, formation of Ukrainian statehood in western Ukrainian lands.

Віддавна українські етнічні землі були місцем, де формувалися та зростали високі цивілізаційні і державні вартості.

Наукове обґрунтування етнічних меж українських земель здійснювалося відомими українськими вченими у кінці ХІХ – на початку ХХ століття. Результатом їх досліджень стало уявлення української інтелігенції про сталі етнографічні межі української національної території.

Яскравими прикладами процесів становлення української державності на заході України та Закарпатті стали Західно-Українська Народна Республіка (Східна Галичина) та Карпатська Україна (Закарпаття), сповнені драматичними всенародними подіями зародження та становлення національних державних формувань.

Розпад Австро-Угорської імперії, до складу якої входила Галичина, став поштовхом до національного самовизначення українців Східної Галичини (із центром у Львові), які вже були готові до національного пробудження значно більше, ніж польська політична еліта. Варто зазначити, що Галичина за національною ознакою в той час ділилася на Східну та Західну (із центром у Кракові).

Першим після «Листопадового зриву» («Листопадового чину»), що відбувся 1 листопада 1918 року, актом національного самовизначення та державного відокремлення від Австро-Угорщини на західно-українських землях став Тимчасовий закон про державну самостійність українських земель на території колишньої Австро-Угорської монархії від 13 листопада 1918 року. Вказаним актом

була проголошена Західно-Українська Народна Республіка, яка охопила майже 4 млн чоловік на території біля 71 тисячі кв. км. [1, с. 498].

Варто зазначити, що українська інтелігенція за підтримки надніпрянської інтелігенції проявила оперативність і випередила поляків у цьому питанні, для яких була дещо несподіваною така висока політична активність українців. На фоні загальної нестабільності у Центрально-Східній Європі та небажання поляків поступитися українцям територіями їх найбільшого проживання, поляки розпочали військові дії, які тривали до 22 листопада 1918 року. І хоч позиції ЗУНР були на той момент досить надійними, втручання військ, які були сформовані, оснащені та вишколені поза територією Польщі, було спрямовано проти української армії ЗУНР. Ці війська витіснили Галицьку армію за ріку Збруч на територію Директорії УНР в середині липня 1919 року. Поляки зайняли Східну Галичину [2, с. 499].

Одночасно розпочалася так звана «міжнародна окупація» Східної Галичини та Західної Волині. Польська інтелігенція вважала ці території своїми, в тому числі завдяки «доконаному факту» який полягав у їх військовому захопленні. 8 рудня 1919 року Найвища Рада Антанти надала Польщі 25 річний мандат на «адміністрування» (фактично-окупацію) українських земель із подальшим проведенням «референдуму та самовизначенням цих територій». Однак провід ЗУНР проявив наполегливість і всіма засобами

боровся із окупацією, спираючись на деклароване Антантою право націй на самовизначення. 23 лютого 1921 року паризька сесія Ради Ліги Націй підтвердила тимчасовий характер польської окупації західних українських земель, а навесні 1922 року питання статусу цих земель обговорювалося на Генуезькій конференції.

Оголошені в терміновому порядку польською владою восени 1922 року вибори до Польського сейму на територіях Східної Галичини та Західної Волині були проігноровані українським населенням. Тим самим була зірвана спроба польської влади легітимізувати свою присутність ще до остаточного вирішення питання правового стану вказаних земель на міжнародному рівні.

А рішення було таким. 14 березня 1923 року Рада Амбасадорів Антанти визнала територію Східної Галичини частиною Польщі, зробивши це без відома і без запрошення представників українців. Посли вирішили наступне: кордоном між Польщею та Росією стала визначена ними 22 листопада 1922 року за взаємною згодою і «на їх відповідальність» лінія. Польща визнавала, що етнічні умови Східної Галичини вимагають автономного устрою із-за значної кількості українців, які проживали на її території. Польська влада мала можливість надати національно-територіальну автономію цій території, але не зробила цього.

Тим самим Польща заклала підґрунтя суттєвим проблемам у польсько-українських відносинах як у близькому, так і у більш віддаленому майбутньому. Після 15 березня 1923 року, коли уряд ЗУНР у вигнанні на знак протесту проти рішення Антанти оголосив про саморозпуск, розпочалися дуже важкі часи для всього українства на Східній Галичині та Західній Волині. Польська влада перестала вживати терміни «українці», «Західна Україна», «західно-українські землі». В обігу з'явилася назва «Східна Малополяща». Українцям пропонувалися лише найнижчі посади в державних установах, і в дуже обмеженій кількості. Українців до війська не призивали. Українських вчителів примусово переводили в ті місцевості, де проживали переважно поляки. Православні та греко-католицькі церкви масово закривалися.

У Західній Україні були зосереджені основні галузі промисловості, а економічним підґрунтям розвитку сільського господарства була велика приватна земельна власність. Більшість земель у Галичині й на Волині роздавалися не українським селянам, а полякам-осадникам, які мали стати опорою місцевої та центральної польської влади. Українці створили розгалужену мережу кооперативів, але це було лише частковим вирішенням проблем для обмеженої частини людей. Напруження між селянами Східної Галичини та бувшими офіцерами польської армії (так званими «осадниками») було дуже високим, а польські політики навіть не намагалися дослухатися до проблем майже п'ятимільйонної національної меншини краю – українців.

Опір українського селянства викликав у 1930 р. так звану «пацифікацію» (умиротворення) – побиття, арешти, переслідування активістів українського руху, закриття українських організацій польською владою.

Останні роки існування 11 Речі Посполитої були вкрай насичені агресивним «опольщенням» південно-східних воєводств та Волині, що викликало навіть міжнародний скандал, не кажучи вже про вплив цих подій на відносини між Україною та Польщею у майбутньому. Прикрі небажання визнати право національної меншини в кількості біля 5 мільйонів чоловік на самовизначення в рамках міжнародного права, право нації, яка вже фактично створила державне формування – Західно-Українську Народну Республіку – призвело до розбрату всередині Польщі та її ослаблення. Результатом стала її окупація двома диктаторськими режимами фашистів та «совєтів» як Польщі, так і Західної України.

Не менш драматичним, не менш насиченим та вагомим був процес створення, діяльності та придушення Карпатської України. В основі цього історичного факту державності теж був етнічно-національний характер подій, поштовхом до яких стали перша світова війна та розпад Австро-Угорської імперії, а також гніт з боку так званої панівної нації і політизація українського населення на території Закарпаття. Майже двадцять років знадобилося для того, щоб регіональні інтереси помножені на бажання возз'єднатися із усіма українськими землями пройшли шлях від Гуцульської республіки до Карпатської України, від 1918 до 1939 років.

Гуцульська Народна Рада [3, с. 193–194] була обрана 8 листопада 1918 року зборами населення селища Ясіня, яке територіально об'єднувало декілька десятків сіл із населенням біля 50 тисяч осіб [4, с. 98]. До Ради увійшли представники не тільки українців, але і інших народів. Угорський уряд боявся втратити Закарпаття і тому 21 грудня 1918 року надіслав туди угорські війська, щоб вгамувати бунтівників. Вже на початку січня 1919 року це спровокувало бажання гуцулів Закарпаття не тільки чинити опір угорцям, але і бажання об'єднатися із народом України, про що було проголошено на багатотисячному зібранні мешканців регіону, «...від Тиси аж по Чорне море і гори Кавказ!» [5]. Аналогічне звернення до українців із закликом до об'єднання по обидва боки Карпат було проголошено і на Всенародному конгресі українського населення Закарпаття (або Хустському з'їзді представників народних рад Закарпаття), який відбувся 21 січня 1919 року у місті Хусті. Західно-Українська Народна Республіка у процесі створення та існування цих самопроголошених державницьких формувань надавала суттєву допомогу не тільки у захисті та моральній підтримці, але і певному тиловому забезпеченні. Тому із відходом Української Галицької Армії за Збруч на «буремні» території вдерлися румунські війська.

11 червня 1919 року Гуцульська республіка звернулася до Руської Народної Ради в Ужгороді із проханням про її приєднання разом з іншими територіями до новоствореної Чехословацької республіки. Фактично, це вже було закріплено у змісті мирного договору за результатами першої світової війни.

Підкарпатська Русь, як називалося приєднане у 1919 році до Чехословацької республіки Закарпаття, панував не тільки український національний дух, який базувався на демократичних засадах, але і розвивалися державотворчі традиції. Та і сама Чехословацька республіка вирізнялася демократичним устроєм. Вирвавшись із лещат угорського панування, українці Підкарпатської Русі суттєво підвищували свою політичну свідомість та активність. Все це разом із бажанням політиків Чехословацької республіки сприяло встановленню автономії Підкарпатської Русі наприкінці 1938 році. Але саме в цей час Чехословацьчина під впливом зовнішньополітичних чинників була трансформована у федеративну Чехо-Словацьку республіку. Затвердження уряду автономної Підкарпатської Русі відбувалося в умовах, коли до Третього Рейху відійшла Судетська область, 11 Річ Посполита забрала Тешинську Сілезію, а Угорщина загарбала південну Словаччину та частину найрозвиненіших територій Закарпаття. Із призначенням прем'єр-міністром Підкарпатської Русі Августина Волошина, який мав чітку проукраїнську позицію і значний державотворчий досвід ще з часів Гуцульської України, Підкарпатська Русь отримала привітання та підтримку українців у всьому світі. Особливо підтримали цю подію активними маніфестаціями галицькі українці, які намагалися всіляко своїми діями допомогти новому уряду. Привітання надіслав також глава Греко-католицької церкви митрополит Андрей Шептицький.

Саме з цього часу політичною метою лідерів державних та політичних формувань карпатського регіону стала

соборність всіх українських земель. «Карпатська Україна – складова частина території українського народу. Тому її населення усвідомлює свої обов'язки, що постають перед ним у даний момент не лише стосовно своєї країни, але також стосовно всього українства», – було задекларовано у меморандумі уряду Карпатської України від 24 жовтня 1938 року [6, с. 356].

За кілька днів Августин Волошин на сторінках газети «Нова свобода» звернувся до п'ятдесятимільйонного українства по всьому світу із закликком підняти «...своє велике слово і не допустити, щоб наші віковічні вороги накладали на нас пута...» [7, с. 361].

Однак, як і випадку Західно-Української Народної Республіки, міжнародна ситуація у Центрально-Східній Європі серйозно завадила укріпленню та існуванню Карпатської України. Спочатку так званий Мюнхенський диктат, а потім рішення Віденського арбітражу, яким на користь Угорщини було відрізано від Закарпаття значні території із містами Ужгород, Мукачево, Берегово, що прем'єр-міністр Августин Волошин назвав «зраненням нашої Батьківщини». Столицею карпатської автономії стало місто Хуст, куди переїхав уряд А. Волошина та де було сформовано оборонну організацію «Карпатську Січ».

22 листопада 1938 року у Празі ухвалено поправку до Основного Закону, якими було легітимізовано автономію Підкарпатської Русі у складі трансформованої Чехо-Словацької республіки. Саме тоді уряд А. Волошина запровадив як державну українську мову. Саме тоді одночасно із назвою «Підкарпатська Русь» було введено назву «Карпатська Україна». Були ліквідовані всі політичні партії, а Українська Народна Рада стала єдиним національно-державницьким органом управління Карпатською Україною з українською державно-творчою ідеєю, якій було підпорядковане вся внутрішньо-політична система.

Особливо варто зупинитися на питанні мирного співжиття та співпраці корінних українців краю та чехів і словаків. Августин Волошин як керівник очолюваного уряду Карпатської України докладав багато зусиль для досягнення порозуміння, спільної діяльності та взаємної поваги українського автономного утворення в рамках, як він говорив у зверненні «До всіх громадян Карпатської України», «сфедералізованої цілісності» із самою Чехо-Словацькою республікою. «Найбільшим бажанням з черги є, щоби сама згода, взаємне розуміння і співпраця, до якої ми сьогодні в нашому краї добилися, запанувала також між всіма сфедералізованими державами республіки» [8, с. 371]. В цьому він бачив запоруку щасливого майбутнього як для українців Карпатської України, так і для всієї Чехо-Словацької республіки.

Оголошені та проведені Карпатською Україною вибори до представницького та законодавчого органу – Союму Карпатської України – пройшли 12 лютого 1939 року і підтвердили підтримку українцями Карпатської України національно-державницької політики уряду А. Волошина. Вибори засвідчили політичну зрілість, національну свідомість, згуртованість між собою українства краю та вміння і бажання до співпраці із іншими національними утвореннями в рамках федеративної держави.

Політичний хаос у краї, який територіально був дуже близьким до фюрерської Німеччини, вплинув на зародження радикального українського націоналізму як ідеології створеної в 1939 році партії Українське народне об'єднання (УНО). Партію очолив теж виходець із Закарпаття Федір Ревай, який відрізнявся досить авторитарною, жорсткою та радикальною позицією щодо української державності. Противником цієї ідеології був А. Волошин та його прихильники, які виступали за поміркованість, вміння вести діалоги із опонентами.

На початку березня 1939 року Адольф Гітлер ліквідував Чехо-Словацьку республіку і дозволив Угорщині окупувати Карпатську Україну. Вже коли війська останньої

входили на територію Підкарпатської Русі, 15 березня 1939 року в Хусті відбулося ряд засідань Союму Карпатської України. На засіданнях у законний спосіб Карпатська Україна була проголошена самостійною незалежною державою президентською республікою. Були затверджені її офіційна назва (Карпатська Україна); спосіб обрання президента (Союмом); державна мова (українська); барви державного прапора (зверху-блакитний, внизу-жовтий); герб держави (медвідь у червоному полі та Тризуб святого Володимира Великого); державний гімн («Ще не вмерла Україна») [9, с. 209].

Трагедія Карпатської України розігралася протягом трьох днів березня 1939 року. Вже 18 березня у двадцять раз переважуючі війська Мадярщини після жорстоких боїв перемогли формування «Карпатської Січі» і окупували її територію. З особливою ненавистю та жорстокістю угорцями переслідувалися та знищувалися активісти, прихильники, діячі Карпатської України. Однак дух самостійності, незалежності, бажання і вміння жити власним життям на своїй споконвічній українській землі у дружбі і взаєморозумінні із дружніми народами назавжди залишиться яскравою сторінкою на шляху до головного прагнення українських закарпатців-Соборності Українського Народу. Карпатська Україна досягла найвищої точки державності. Як писав один із активістів «Карпатської Січі» І. Рогач, Карпатська Україна «...кривавою боротьбою проголосила свою державність і засвідчила, що і найменша частина українців знає, до чого стремить, й готова боротись за свою державність». Він не локалізував значення незалежності виключно для закарпатців, а вважав це кроком до реалізації політико-державних амбіцій усієї української нації. [10, с. 510]. Значного міжнародного розголосу набула трагедія Карпатської України в українській діаспорі не тільки в Європі, але і в Північній та Південній Америці, Канаді, на Далекому Сході.

«Існування на Закарпатті упродовж п'яти місяців (11 жовтня 1938 р. – 15 березня 1939 р.) Карпатської України стало кульмінацією українського національного відродження в регіоні, проміжним підсумком складної еволюції місцевого населення від «підкарпатських русинів» до «закарпатських українців» [11, с. 90].

Висновки. Європейський вибір України зумовлений віковим прагненням етнічних українців, що проживають на споконвічних дідовських землях, до демократичного співжиття з іншими народами на засадах міжнародного права. І найкращим шляхом до цього є розбудова та укріплення власної сильної та самодостатньої національної держави – Соборної Незалежної України. Дуже складним, драматичним, кровопролитним був і залишається до сьогодні цей шлях. В силу цілої низки історичних обставин українці, що проживають на західноукраїнських теренах, долали його у процесі зародження, формування та становлення державності в місця свого історичного компактного проживання. Обставинами стала найбільша територіальна наближеність до Європи та тісні комунікації із жителями інших держав, вплив європейських національно-визвольних рухів, розпаду та/чи утворення сусідніх держав. Суттєву роль зіграло вікове гноблення українського населення навіть у місцях його компактного історичного проживання з боку так званих великих націй. Особливо агресивним та небезпечним протягом ХХ – початку ХХІ століття був і залишається східний сусід Росія.

На прикладі Західно-Української Народної Республіки (Східна Галичина) та Карпатської України (Закарпаття) можна прослідкувати сповнені драматичними подіями процеси зародження, становлення та існування національних державних формувань на заході України. В обох випадках чітко прослідковується національно-етнічне підґрунтя їх створення, що полягало у прагненні пригноблених багатомільйонних українських громад вирватися із гніту великих держав. В обох випадках прослідковувалася

взаємна допомога та підтримка представників одного регіонального державного утворення іншому. Так, галицькі політичні діячі надавали всіляку як морально-політичну, так і «тилову» та військову допомогу діячам Карпатської України починаю з часів Гуцульської Народної Ради 1918 року. Мітинги галичан на підтримку Підкарпатської Русі, а пізніше і Карпатської Русі теж відіграли свою роль.

Варто зауважити, що існування Західно-Української Народної Республіки та Карпатської України дуже сильно залежало не тільки від безпосереднього, прямого впливу Польщі та Угорщини. І цей вплив був дуже репресивним. Їх визнання як результату волевиявлення українців відповідних територій не було визнано та підтримано відповідними міжнародними впливовими організаціями. Відсутність такої підтримки можна пояснити вкрай складною суспільно-політичною ситуацією в Центрально-Східній

Європі в першій половині ХХ століття. Фактично, Європі було просто не до новостворених національних державних формувань на основі волевиявлення корінного населення, особливо напередодні фашистської та радянської загроз.

На описаних вище прикладах можна дослідити різні ступені, форми державності проголошених народом формувань – Західно-Українська Народна Республіка в межах Східної Галичини, локальна Гуцульська Народна Рада, у законний спосіб проголошена незалежна президентська республіка Карпатська Україна трансформована із автономної області в складі федеративної Чехо-Словацької Республіки. Спільним для всіх цих утворень було усвідомлене прагнення до майбутнього – утворення Соборної незалежної України як кінцевої мети політико-державних амбіцій усієї української нації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Українська державність: історико-правничі нариси / за заг. ред. В.А. Смолія. Київ: Юридичне видавництво «Право України», Всеукраїнська правозахисна організація «Меморіал» імені Василя Стуса, 2021. С. 498.
2. Павлишин О, Рубльов О. Західноукраїнська Народна Республіка. Нариси історії Української революції 1917-1921 рр. Київ: Наукова думка, 2012 Кн. 2 С. 137–240.
3. Кобилецький М. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/22734/1/193-196.pdf>
4. Грицеляк В., Дикий І., Ровенчак І. Атлас історії української державності. Львів: НВФ «Карти і Атласи», 2013, С. 98.
5. Токар М. Вегеш М. Подих свободи Золотої Гуцулії...(До100 річчя Гуцульської Республіки та Доби Української Революції). Закарпаття: просвітницько-пізнавальний портал. 2020. 16 листопада. URL: <http://zakarpattia.com.ua/?p=3147>.
6. Токар М. Українська політична думка 1920–1930 рр. на Закарпатті. Політичні погляди діячів Карпатської України. Історія політичної думки України. Львів: Новий світ-2000, 2017, С. 356.
7. Токар М. Українська політична думка 1920–1930 рр. на Закарпатті. Політичні погляди діячів Карпатської України. Історія політичної думки України. Львів: Новий світ-2000, 2017, С. 361.
8. Токар М. Українська політична думка 1920–1930 рр. на Закарпатті. Політичні погляди діячів Карпатської України. Історія політичної думки України. Львів: Новий світ-2000, 2017, С. 371.
9. Вегеш М. Токар М. Карпатська Україна на шляху державотворення. Ужгород: Карпати, 2009. С. 209.
10. Українська державність: історико-правничі нариси / за заг. ред. В.А. Смолія. Київ: Юридичне видавництво «Право України», Всеукраїнська правозахисна організація «Меморіал» імені Василя Стуса, 2021. С. 510.
11. Віднянський С. Карпатська Україна як етап українського державотворення. Український історичний журнал. 2019. № 2. С. 90.